

PULA IMVULA

>> GROWING FOOD >> GROWING PEOPLE >> GROWING PROSPERITY >>

LWETSE
2013

Katleho ya dijothollo e simolla ka kgetho ya mofuta wa peo hammoho le taolo ya lehola

Komiti ya ditekanyetso tsa dijothollo e lepa hore kgwedding ya Phupane 2013 ho tla kotulwa dimilione tse 5,9 tsa poone le tse 5,5 tsa poone e tshehla.

Diporeisi tsa Safex tsa poone e tshweu di pakeng tsa R2 260 tone ka nngwe ho tloha ha Phupu 2013 le Phupu 2014. Diporeisi di se di phahame ho fihla ho R2 330 ho tloha ka Tshitwe ho isa ho Hlakubele 2014. Poone e tshehla e bontsha paterone e tshwangan empa ya boleng bo tlasesanya, bo ka etsang R2 090 tone ka nngwe kgwedding ya Phupu 2014.

Sena ke setshwantsho sa diporeisi tsa nako e tlang tse tlamehileng ho hopolwa ha ho rerwa bakeng sa sehla se tlang sa tlahiso ho tloha ka Mphalane 2013 ho ya fihla ka Tshitwe 2013. Jwale motho o tshwanetse ho etsa qeto hore ke motswako ofe wa poone e tshweu kapa e tshehla o tla lokela boemo ba temo ya hae, le ho hopola boholokwa ba mehlape mosebetsing wa hae.

Selemo se fetileng sa tlahiso

Tlahiso ya poone mapolasing a mangata sehleng

sena se fetileng e bile e fapaneng haholo ho ya ka pula e fumanweng hammoho le metjheso e bileng teng dibakeng tse kgolo tsa tlahiso hammoho le ka hara ditereke. Motjheso o ile wa ama dimela hampe kapa wa emisa tshebetso ya tulafatso "pollination" (tsamaiso ya pholene) masimong a mang ho ya ka matsatsi a fapaneng a ho jala. Mapolasi a arohaneng ka dikilomithara tse seng kae a ile a ba le tahleheleng kgolo, a mang a ba le tlahiso e fokotsehileng, ha a mang ona a ile a atleha ho ba le kuno e ka hodima palohare.

Mefuta ya peo le talolo ya lehola

Tse pedi tsa dintilha tsa boholokwa ka ho fetisisa morerong wa tlahiso ya selemo se tlang ke ho etsa qeto ka kgetho e loketseng mefuta ya peo ya poone e tshweu le e tshehla tlasa maemo a boima hammoho le a matle a tlelaemete.

Ho tla ba molemong wa hao ho buisana ka bottebo le setsebi sa hao sa dipeo hammoho le balemi ba bang dihlopheng tsa lona tsa boithuto, mabapi le tshebetso le dikuno tse fihleletsweng polasing

*Koranta ya grain SA ya
bahlahisi ba ntseng ba hola*

Bala Ka Hare:

- 04 | Kalaka e dula e le boholokwa
- 07 | Balemi ba dijothollo ba Kaapa Bophirimela – se ka etswang pele selemo se kodumela
- 11 | Moralo wa ditjhelete wa sejothollo se hlahlamang

Katleho ya dijothollo e simolla ka kgetho ya mofuta wa peo hammoho le taolo ya lehola

ka mefuta ya dipeo e leng ya sebediswa selemong se fetileng.

Ntle le kgetho ya mefuta ya peo, balemi ba tshwanetse ho hiokomela tse latelang: theknoloi e fetohang ka potlako jwalo ka Bt theknoloi, e kgahlanong le tlhaselo e ka bang teng ya sesedi pooneng; tshebediso e ngata ya mekgwa e sebetsang hantle dimeleng le tikolohong ha ho sebetsanwa le peo; tshebediso ya tse ntlatfatsang mobu; ho fepuwa ha mahaba mehatong e fapaneng ya ho hola ha dijothollo hammoho le katamelo yohle tsamaisong e ntle ya bophelo ba semela.

Dikarolong tsa Foreisetata Botjhabela moo tlhahiso e leng ya bokgoni bo mahareng, mefuta e holang e sa le pele kapa e potlakang, mme e jalwa nakong ya beke ya ho qetela ya Mphalane kapa tshimolohong ya Tshitwe, e ile ya sebetsa ka mokgwa o ntseng o le motle, e leng wa ditone tse 3,2 ho isa ho 3,5 hekthara ka nngwe. Poone e ile ya jalwa selemong se fetileng ka mora dinawa tsa soya, le hoja ho bile teng pula e neleng e ntse e kgaotsa, mme motjheso o mongata o ile wa hlahaha kuno e ntlenyana, empa moo ho bileng teng mefuta ya sehlala se selelele, teng tshebetso e bile e fokolang.

Kgetho ya peo ya mabasetere

Ka kakaretso bahlahisi ba bangata ba dipeo kapa barekisi ba dipeo ba nehelana ka mefuta e mengata ya dipaterone tsa kgolo, tsa pele haholo, tsa pele hammoho le tsa mahareng mabapi le poone e tshehla, hammoho le tsa kgolo ya pele, ya mahareng pele, mahareng le mahareng morao mabapi le mefuta ya poone e tshweu. Kgetho ya molemi e fetoha ntho e rarahaneng moo ho fumanehang motswako wa poone ya sejwalejwale, tse kgongang ho ba kgahlanong le sesedi kapa mefuta ya poone ya Bt, mefuta ya glyphosate e mamellang sebolayalehola, hammoho le mefuta e nang le di-gene, e leng e kopantseng matshwao a mefuta e mmedi eo re buileng ka yona.

Kgetho ke e batsi e ka etswang ho ya ka boemo ba mosebetsi wa hao polasing hammoho le disebediswa tsa temo tseo o nang le tsona. Ka mehla hopola hore le ha kgetho ya hao e le ho jala mofuta wa Bt o kgahlanong le sesedi le wa glyphosate o mamellang sebolayalehola, e leng mefuta e kgothalletswang pooneng ya sejwalejwale, poone e tlamehile ho jalwa pela mefuta ya poone ya Bt.

Disebediswa tsa temo

Terekere ya hao hona jwale, boholo ba diplantere tsa hao le sesebediswa se fasatsang peo,

e ka nna ya ba dintho tse sitisang hore o kgone ho jala mefuta kaofela. Jala mefuta e fapaneng ka ho sebedisa mefuta ya kgolo ya nako e kgutshwane le ya nako e telele. Tshebediso ya yona e tla o fa nako e ekeditsweng ya ho jala le kgonahalo ya ho sebedisa sesebediswa seo o nang le sona nakong e telele ya sehlala sa ho jala. Mefuta e fapaneng ya peo e tla etsa le ho tsamaisa pholene ka dinako tse fapaneng, mme ka hoo, e tla fokotsa kotsi ya tla laemete, e leng ya dinako tsa komello tse tla ama dijothollo tsolhe ka nako e le nngwe.

Haeba o simolla kapa o se o ntse o sebedisa mekgwa ya temo ya pabaloo ya mobu (conservative), sesebediswa sa hao se tshwanetse ho ba se hlwahla, se bopetsweng ho etsa mosebetsi o motle wa ho jala.

Tshebediso ya mefuta e fapaneng ya dipeo tse nang le dinako tse fapaneng tsa ho hola le ho pethahala ha tsona ke yona e kgothalletswang e le mokgwa o amohelehang wa tsamaiso ho fokotsa dikotsi tse ka bang teng tlhahisong.

Dihlopha tsa kgolo sehleng di hlophisitswe ho ya ka mekgahlelo e fapaneng, mme sehlapha se amana le matsatsi a itseng, 50% ho etsa bolepo, diyunite tsa motjheso (HU) tse hlokalahlang kgolong ya semela ho etsa 50% ya bolepo, matsatsi a ho fihlella kgolo e pethahetseng, hammoho le matsatsi a ho kotula. Dinako tsa kgolo jwalo ka ha ho bontshitswe di boetse di angwa ke dithemphereitjhara tse leng teng ka kakaretso, e leng tse bang teng tulong e itseng.

Dikhampagne tse hlahaing dimela di hlophisitswe mefuta e fapaneng ya dipeo tse rekiswang kgwebong ho ya ka dihlopha tsa kgolo. Dintlha tse bokelletsweng tsa e meng ya mefuta e pethahalang pele kapa e potlakang di bontshwa tlase mona e le mohlala wa pokeletso ya diyunite tse halositsweng hodimo mona.

Nako ya matsatsi a 61 ho etsa 505 ya bolepo ke e tla nkwa dibakeng tse futhumetseng, mme mabapi le mofuta ona oo wa peo matsatsi a 78 a tla nkuwa dibakeng tse phodileng. Diyunite tse 710 tsa motjheso di tla hlokahala hore semela se fihlella kgolo e pethahetseng. Nako e hlokalahlang hore palo ena ya diyunite tsa motjheso e etse hore semela se fihlella kgolo e pethahetseng e tla ba matsatsi a 109 dibakeng tse futhumetseng le a 223 dibakeng tse phodileng.

Jwalo ka ha o bona, motjheso kapa ho phola ka kakaretso ho na le tshwaetso e kgolo mofuteng ofe kapa ofe o kgethilweng. Dintlha kaofela tse boletseng hodimo mona di tla ba kgolwanyane mabapi le mefuta ya peo e hlophisitsweng tlasa mefuta ya kgolo ya mahareng kapa ya nako e telele. Etsa bonnate hore mefuta eo o e fumanang dikhampagne tse fapaneng o e baptisa pele le ya khamphane eo e o bolellang yona ka mefuta eo ya

NKGONO JANE O RE...

Pele o kena leetong ruri o tshwanetse ho tseba moo o rerileng ho ya teng. Ka mantswe a mang re ka re, bophelo le bona bo tshwana le leeto; le ha ho le jwalo, leeto la bophelo le na le dibaka tse ngata tseo moo motho a yang ho tsona, mme dibaka tsena di dula di fetoha ha motho a ntse a hola, a tswela pele. Ha o ne o sa le sekolong se tlase o ne o na le ditoro ka sekolo se phahameng; sekolong se phahameng o ne o na le ditoro tsa ho ya kholetjheng; kholetjheng o ne o nahana ka mosebetsi oo o tla o etsa; ka mora moo e bille lenyalo, ho ba le ntlo, ho ba le bana, jwalojwalo.

Ba bangata balona le bona ba kene leetong le leng – qetello ya leeto lena ke tshebediso e matla ya masimo a hao. Leeto la hao o le molemi le tshwanetse ho ba le qetello ya lona. Ke sefe seo o lekang ho se etsa?

Ho teng batho ba bangata lefatsheng ba se nang mapolasi – empa ho boetse ho teng ba bangata lefatsheng ba lemang dijothollo (dijo) sekotwaneng sefe kapa sefe sa masimo seo ba nang le sona. Ke se ke ile ka bona ditshwantsho tsa batho ba lemmeng dimela ka hara ditshelo hodima marulelo a bona, ka ha sena ke sona feela sebaka seo ba nang le sona.

Mona Afrika Borwa, batho ba bangata ba na le mobu o monyane (ntle le ba dulang meahong e phahameng). Hape ho sa le teng ba bangata ba nang le bonyane hekthara e le nngwe ya mobu kapa masimo a kopanetsweng a setjhaba. O sebedisa jwang mobu wa hao?

Mobu wa temo (kaofela) o na le bokgoni ba ho hlahaha ho itseng – bongata ba seo o ka se fumanang bo laolwa ke botebo ba mobu le pula le TSEBO, BOITSEBELO (SKILLS) hammoho le BOINEHELO ba motho ya sebedisang mobu oo. Na o sebedisa mobu wa hao ho ya ka bokgoni ba ona?

Ha ho kgonahale hore e mong le e mong a be le polasi – ha ho mobu o lekaneng lefatsheng hore sena se etsahale. Hona ha ho a tshwanelo ho o thi-bela ho lema le ho hlahaha dijо sekotwaneng sa mobu seo o nang le sona.

Takalesto ya ka ya mahlohonolo ke hore e mong le e mong a simolle ho hlahaha dijо mobung ofe kapa ofe oo a nang le ona – etsa hore qetello ya leeto la temo ya hao e be tshebediso e atlehleng ya mobu wa hao. Le wena o ka kenya letsoho tshireletsong ya dijо tsa lelapa le tsa setjhaba hammoho le borenengeth matleng a dijо.

peo, mme ho feta mono, o etse papiso le dikhamphane tse ding kapa bahlahisi ba dimela. Papiso ena e tla thusa mabapi le ho jala mefuta ya peo ka matsatsi a nepahetseng. Ho boetse ho bohlokwa ho ba le dikamano tse ntle le barekisi ba hao ba dipeo hore o tle o be le kutlwisiso e ntle ya mefuta ya dipeo e leng teng.

Mananeo a ho fafatsa

Mapolasing moo ho kgethilweng mefuta ya peo ya poone e mamellang *glyphosate* hammoho le mefuta ya moraorao tjena ya poone hore e jalwe, ho tla hlakahala mananeo a fapaneng a ho fafatsa. Ho bohlokwa ho hlahloba sesebediswa sa hao sa ho fafatsa, ho se tshwaya (*calibrate*) le ho tiisa hore di-system kaofela di sebetsa hantle pele sehla sa ho jala se fihla.

Moo ho sebediswang *glyphosate* mekgweng ya pabaloo ya ho phethola mobu ho ka nna ha hlakahala ho fafatsa ho feta hanngwe pele ho jalwa. Pula e fumanwang ka mora ho fafatsa ha pele e ka nna ya baka kgolo e nngwe ya lehola. Ha se bohlale ho boloka ditshenyehelo tsa ho boela o fafatsa hape haeba lehola le se le hlahile pele ho jalwa. Lehola le tla hlodisana le dimela tse ntjha tse jetsweng.

Mekgweng ya sewalejwale e sebedisang metjhine ya ho phethola mobu, taolo e matla ya lehola mmoho le *glyphosate* hangata e ba ntle ha ho fafatswa hanngwe pele ho jalwa. Boemo ba lehola hammoho le tahlehelo e ka bang teng ya mongobo di tlamehile ho dula di beilwe leihlo.

Metswako e matla ya dikhemikhale e kgothaletswang poone e mamellang *glyphosate* pisong le poone ya sewalejwale mabapi le ditjeo tse akantsweng hekthareng ka nngwe e bontshwa tlase mona. Dikgothaletso tsena di ka sebediswa e le tataiso ho thusa mabapi le mabitso a mangata a dibolayalehola le metswako ya dibolayalehola e fumanwang mebarakeng.

Etsa bonnete hore dikgothaletso tsa ho kompanya metswako ena e matla hammoho le tse eketswang mono di tswakilwe le metsi, hammoho le tshebediso kaofela hekthara ka nngwe ya metswako o kopantsweng le metsi di latelwa ka hloko. Tshebediso kaofela ya metswako e ka ka nna ya ba dilithara tse 150 - 250 hekthara ka nngwe ho itshetlehilwe ka boemo ba mobu le bokgoni ba molemi ba ho fana ka metsi a lekaneng mabapi le mosebetsi wa ho fafatsa. Tshebediso ya metswako o fetang ona hekthareng ka nngwe e supa hore sebaka kaofela se fafaditsweng se tla ba boemong bo bottle ba taolo ya lehola.

Lenaneo la taolo ya lehola pooneng e mamellang *glyphosate*

Glyphosate 450 ka dilithara tse 2 hekthara ka nngwe ya metswako o matla o tswakilweng le metsi hammoho le tse eketswang mono e ka fafatswa pele ho jalwa ka ditjeo tse ka etsang R100

hekthara ka nngwe. Fafatsa ka mora ho jala, empa pele peo e mela, mme o fafatse ka acetochlor le safener ka sekgahtla sa 0,8 hekthara ka nngwe ya motswako o matla le metsi ka ditjeo tse ka jang R70 hekthara ka nngwe. Hona ho ka etswa hammoho le sehlahiswa sa motswako wa atrazine le tebutylazine ka dilithara tse 2 hekthara ka nngwe tsa motswako o matla ka ditjeo tse ka jang R120. Fafatsa sejolloho sa poone pele ho mohato wa borobedi wa lehlaku ka RU powermax ka 1,7 dilithara hekthara ka nngwe tsa motswako o matla mmoho le metsi ka ditjeo tse ka jang R90 hekthara ka nngwe le Acetochlor ka lithara e le nngwe hekthara ka nngwe ya motswako o matla le metsi ka ditjeo tse ka jang R60 hekthara ka nngwe.

Taolo ya lehola mefuteng ya sewalejwale ya poone

Taolo ya lehola pooneng ya sewalejwale kapa e tlwaelehileng e tshwanetse ho etswa ka mora ho jalwa empa e be pele e mela ka ho fafatsa ka *acetochlor* le safener lithara e le nngwe hekthareng ka motswako o matla ka ditjeo tsa R87,50 hekthara ka nngwe mmoho le motswako wa atrazine le tebutylazine dilithara tse 3 hekthara ka nngwe ka ditjeo tsa R180 hekthara ka nngwe. Ho fafatsa ho ka phethelwa pele ho mohato wa borobedi wa lehlaku ka Acetochlor ka 1 lithara hekthara ka nngwe. Hape sebedisa motswako o kgothaletswang wa metsi, o eketswang hammoho le metswako e matla.

Boteng ba letsopa mobung

Ka mehla tseba boteng ba letsopa mobung o ka hodimo e le hore dibolayalehola tse nang le atrazine di ka sebediswa ka sekgahtla se nepahetseng. Mobu o nang le letsopa le lengata o hloka tshebediso e ngatanyana ya atrazine. Ka lehlakoreng le leng tshebediso e fetang tekano ya atrazine mobung o lehlabathe e tla qetella e bakile hore atrazine e phalle mme e silafatse mehlodi ya metso le dinokana tse haufi le masimo a fafaditsweng.

Ka mehla itlwaetse ho tswa letsholo ka ho hlahloba boteng ba mefuta ya lehola e leng teng, mme o buisane le moemedi wa hao wa tsa dikhemikhale e le hore o sebedise dikhemikhale tse nepahetseng, tse matla.

Qetelo

Tlhophollo e phethahetseng ya mefuta ya peo e hlakahlang hammoho le moraloo o phethahetseng wa lenaneo la ho fafatsa di tla tiisa hore dijolloho tsa hao di na le monyetla o motle hammoho le tlahiso e tla o tlisetsa ditholwana.

**Ditaba tsena re di tshohlelwa
ke molemi ya beileng meja fatshe.**

Kalaka e dula e le bohlokwa

Kalaka ke ntla ya bohlokwa ya tlhokomelo ya menontsha hobane ha pH ya mobu e theoha, hona ho beha tlahiso ya dijollo le bokgoni ba kuno ka mosing. Kalaka ke karolwana e sebediswang ho fedisa esiti mobung le ho kgutlisetsa tekano e hlokahalang hore tlahiso e phahameng e be teng.

Balemi ka nako tse ding ba a ferekana ha ba le-moha hore molemi e mong o fumana kuno e phahameng ho feta tsa bona le hoja mebu e tadimeha e ntse e tshwana. Mabaka a ka ba mangata, empa le leng la mabaka a bakang hona e ka ba mohato (*level*) wa pH mobung. Balemi ba fumanang kuno e phahameng ke ba bonahalang ba hlokometsa haholo mehato ya pH mebung ya bona hore boemo bona bo dule bo tsitsitse bo sa fetoh haholo. Tahlelolo kunong ka baka la mebu e nang le esiti e etsahala butlebutle, mme ka mokgwa o jwalo ha o kenya kalaka ho lokisa boemo, ho tla o nka dilemo tse pedi ho isa ho tse tharo ho ntlatfatsa mehato ya kuno. Ho hlokomela mehato ya pH mobung wa hao ho bohlokwa le ho feta, haholoholo moo balemi ba lemang poone ho ya ho ile.

pH e nepahetseng ya

mobu e bohlokwa ka mabaka ana:

- E phahamisa le ho eketsa menontsha e yang dimeleng ka ho thusa ho tsamaisa ho monngwa ha phosphorous, nitrogen le magnesium. Tshebetso ya pH ya mobu e matla mabapi le ho qhibidiha ha dimineral kapa menontsha, mme ka ha menontsha e mengata ya dimela e le teng mobung, ho bohlokwa ho tiisa hore tsena di fumanwa ke dimela ka ho qhibidihisa mobung o mongobo.
- E thusa tokisong ya nitrojene.
- E kgothaletsa tswelopele e ntle ya sejothollo.
- E thusa tshebetsong e ntle ya diphedi tse mobung ka ha e molemo ho dibaktheria, dikwaekgwaba hammoho le bophelong ba mobu, e leng bo bohlokwa saekeleng ya menontsha.

- E matlafatsa tshebetso ya dibolayalehola. Tlhoko ya tshebetso ya diphedi e bolela hore ho tla ba teng mathata a dibolayalehola a tla nne a tswele pele. Ka baka lena, balemi ba tlamehile ho hlokomela hore mehato ya pH ke e loketseng ho boloka diphedi di ntse di le ngata, di ntse di sebetsa.
- E thusa ho kenya letsoho popehong e ntle ya mobu moo moyo le metsi di kenellang ha bonolo. Ho bohlokwa ho nka disampole tsa mobu kgafetsa hore o tsebe tlhoko e ka bang teng ya kalaka, le ho tseba ntle le pelaelo hore ho hlokahala kalaka e kae masimong a hao. Boleng ba pH mobung wa hao e tla ba yona tataiso ya hao.

pH ke eng?

pH hantlentle e bolela "matla a hydrojene", mme pH ya mobu e hlalosa ka moo esiti kapa kalaka e emeng ka teng mobung. pH e methwa kapa e lekanngwa ho ya ka sekala sa pH se bontshang dipalo pakeng tsa 0 le 14, mme 7 yona ke neutral (mahareng), e leng hore esiti le kalaka di a lekana. Ka hoo, mehato e leng tlasa 7 e bolela hore mobu o esiti, mme ka hodima 7 ho bolela hore mobu o kalaka.

pH le poone

Lekunutu la mobu o nonneng, o lekantswng hantle amana ka ho otloloha le mohato wa pH. pH e batlahalang tlahisong ya poone ke e pakeng tsa 6,0 le 7,0. Ha mohato wa pH o le tlasa 5,5 dimela tsa poone di simolla ho ba le mathata haholoholo hobane aluminium le manganese di fumaneha ha bonolo mebung e nang le esiti, mme di ka nna tsa kgina kapa tsa bolaya dimela tsa hao.

Ditjhefo tse kang *aluminium* le manganese ke mathata feela mebung e nang le esiti hobane hona ho bolela hore ha pH e theoha, le tsona di ntse di eketsa ho qhibidiha mobung. Hona ho bolela hore di qhibidiha ha bonolo metsing le ho sebediswa ha bonolo, e leng ho tla sitisa kgolo ya dimela le ho di beha ka mosing. Ka mehla *aluminium* e ngata e

Ho leka ho eketsa phaello pooneng ntle le ho utlwisia ka esiti ho tshwana le ho aha moaho o phahameng ntle le motheo o tileng wa konkereiti pele – moaho ohle mohlomong o tla swahlamana, o we putla.

“

dula e le teng mobung hobane e fumaneha haholo mebung ya letsopa.

pH e tlase mobung e boetse e etsa hore phosphorous, nitrogen, potassium, sulphur, magnesium le calcium di se ke tsa fumaneha ha bonolo ke dimela tse ntseng di hola. Mebu e esiti e boetse e sitisa tswelopele ya metso ya dimela hammoho le tshebetso e molemo ya diphedi tse nyenyan tse mobung.

Ke sefe se etsang hore mobu o be le esiti?

Dintho di ngata tse bakang mehato ya esiti mobung.

Pula e ngata

Dibaka tse nang le pula e ngata di na le mehato e phahameng ya ho phalla ha metsi. Pula hantlentle e etsa hore mobu o be le esiti haeba metsi a mangata a phalla empa a sa monyele kapele mobung. Mebu e lehlabathe ke yona e bang le esiti haholo

Bopaki ba nnete ba molemi ya ikemetseng wa Kenya – Kuno ya poone e phahama makgetlo a robedi

Ka 2008, Isaac Ochieng Okwangi ya dilemo tse 29, molemi ya ikemetseng wa Kenya, o kotutse ditone tse 0,12 tsa poone hekthara ka nngwe masimong a hae a hekthara tse 1,5. Kajeno hona masimong ona ao o fumana ditone tse 0,960 tsa poone hekthara ka nngwe, mme ka hobane Kenya e na le dihla tse futhumetseng, hona ho mo fa monyetla wa ho kotula poone ya hae habedi ka selemo le selemo. Ochieng o re lebaka le etsang hore poone ya hae e eketsehe makgetlo a robedi, ke ka baka la tshebediso ya kalaka mobung wa hae. Kalaka e behile mohato wa esiti tlase, mme hona ho entse hore mobu wa hae o be motle tlahisong ya poone ya hae. Tiwaelo ya selemo sohle tlahisong ya dijollo e ne e ile ya sitisa masimo ho ba le nako ya ho phomola, e leng se ileng sa beha kuno ka mosing. Ochieng o tlalehile hore hoba a hasanye kalaka masimong a hae a poone, phapang e ile ya bohanaka hanghang hobane poone e ile ya bontsha bophelo le ho tsoha morolo, mme dimela kaofela di ne di ena le diqo tse pedi kapa ho feta. Ho tloha mono Ochieng haesale a kgona ho ikahela ntlo ya hae e ntjha ya lelapa la hae, mme katleho tsa hae jwale di kgodisitse balemi ba bang ba selehae hore le bona ba kenyi kalaka masimong a bona.

Ako tsebe...

Maurice Boki

hobane metsi a phalla kapele ho yona ka baka la kgaello ya letsopa le lengata hammoho le tse bolang tse fumanwang mobung.

Tlhahiso ya dijothollo

Mebu e sebediswang e le moo ho jalwang dijothollo kapa moo diphoofolo di fulang teng e lahlehelwa ke dimineral ka mora nako e telele ka baka la ho tloswa ha dijothollo ka ha ka bobedi, diphoofolo le dimela di fumana calcium mobung, e leng eo di e sebedisang. Dijothollo di monya tse kang kalaka mobung mabapi le ho iphepa, mme ha dijothollo tsena di kotulwa, mme kuno e tloswa masimong, tse ding tsa dintho tse ka beng di thibetse esiti mobung di ba siyo, mme ka hoo, esiti e eketseha butlebutle.

Manyolo

Tshebediso ya moraorao tjena ya dikhemikhale le manyolo kaofela ke yona ya seholooh e bakang esiti mobung. Tshebediso e etswang selemong ya manyolo a nitrojene e baka maemo a esiti butlebutle masimong a rona ka mora nako e telele.

Ho lokisa maemo ana a ho se lekalekane

Kalaka ke mohlodi wa tlhaho wa calcium e phahamisang mohato wa pH mobung. Mosebetsi wa tokiso ya mobu o ka nna wa hloka hore o nne o etswe nako le nako dilemong tse mmalwa ka tshebediso ya kgafetsa ya kalaka ya temo. Le hoja mabatowa a mang a se na kalaka ya tlhaho jwalo ka prove nseng ya North West, ho sa ntse ho le bohlokwa ho etsa teko ya mobu ho bona haeba tokiso e sa hlokahala ho thibela tshebetso ya keketseho ena ya esiti. Mefuta e mmalwa ya kalaka e teng me barakeng ya temo. pH e nepahetseng e itshetlehi le ka sejothollo se jalwang, mme ho bohlokwa ho fumana keletso ho baemedi ba selehae ba manyolo kapa ho ba agribusiness. Ha kalaka e sebediswa e phahamisa pH ya mobu, mme e eketsa mohato wa calcium le magnesium mobung. Kalaka e hloka metsi hore tshebetso ya yona etsahale. Ka hoo, kalaka e sebetsa butle mebung e ommeng, mme ho ka nka bonyane selemo kapa ho feta, ho metha phetoho e bileng teng mabapi le pH ya mobu.

Ho molemo ho sebedisa kalaka nakong ya hwetla e le hore esiti ya mobu e kgone ho fok tseha pele kgolo ya dijothollo e simolla, empa haeba hona ho sa kgonahale, ho e sebedisa nakong ya selemo ho ntse ho lokile ho ena le ho se e sebedise ho hang.

Ditaba tsena re di tshohlelwka ke Jenny Mathews, mophehis ho ts a Pula/lmvular. Ho tseba haholwanyane romella e-meile ho jenjonmat@gmail.com.

Kopana le Maurice Mthandeki Boki, monna wa lefatshe, serati sa diphoofolo, monna ya mafolofolo ya ikemiseditseng ho iteka ka hohlehole, eo ka nako tsohle a lomahantseng meno ho fihlella thoro ya katileho.

O sehwai hokae, le hona ka dihekthara tse kae temong ya hao?

O sehwai sa eng?

Hajwale ke temong ya dihekthara tse 1 178 lebatoweng la Cedarville ho la Kaapa Botjhabela.

O sehwai sa eng?

Ke molemi ya sebetsang ka dikgomo, mme hajwale ke jetse dihekthara tse 135 tsa poone. Hajwale ke na le mohlape wa dikgomo tse 200. Temo ke moo lerato la ka le leng teng, mme ke na le tjeheseo le lerato la ho ba molemi ka dinako tsohle.

Ke sefe se o fang tjheseho?

Lerato la temo haesale e le tjheseho ho nna. Hae sale ke le ngwana ke nnile ka ba le tjheseho ya ho ba monna wa lefatshe, mme ke nnile ka ba le lerato le leholo la diphoofolo. Mofumahadi wa ka, Kholiswa le nna, re na le bana ba bane. Mora wa rona, Stembile yena o kene lefatsheng la kgwebo Johannesburg. Moradi wa rona e moholo, Lindenwa ke ngaka ho la East London, mme moradi wa rona wa bobedi, Zintle o kene ho tsa mebaraka Johannesburg, ha moradi wa rona e monyane yena a ntse a ena le rona lapeng.

Hlalosa matla le bofokodi ba hao

Matla: Matla a maholo a ka ke boinehelo ho etsa tsohle ka moo ke kgonang ka teng le ho phehella ho fihlella katileho.

Bofokodi: Bofokodi ba ka ke bo tshwanang le ba batho ba bang, e leng ba ho tata haholo le ho batla ho fihlella tse ngata ka potlako. Ke motho ya ratang hore tsohle di be di entswe ka la maobane.

Kuno ya hao ya dijothollo e bile jwang ha o ne o simolla ka temo?

Dikuno tse ding tsona di bile jwang?

Ke simollotse ho hweba ka temo selemong sa 1995 ha ke qeta ho reka polasi ya ka ya pele. Pele ho mona ke ne ke le ralebenkele, moo ke ileng ka itekateka ka tsa temo le ka mehlape. Ha ke simolla ka temo ke ne ke kgona feela ho etsa ditone tse 2,5 tsa poone hekthareng ka nngwe. Hajwale ke fihlella kuno e fetang ditone tse 6 hekthara ka nngwe. Ke bile ke na le mohlape wa dikgomo tse 200. Boima ba

ho tloha ha manamane letsweleng le bona bo eketsehile ho tloha ho 40 kg ho ya ho 50 kg.

O ka re se o thusitseng tswelopeleng le katilehong ya hao ke sefe?

Ho sebetsa ka thata, boinehelo ba ho fihlella sepheo sa nako e kgutshwane le e telele, hammoho le tsheetsetso ya lelapa la ka. Ke tsona tse thusitseng ho tswela pele le ho atleha.

O fumane kwetliso efe ho fihlella jwale, mme ke efe eo o sa ntseng o batla ho e fumana?

Ke bile teng dithutong tse ngata Gedara dilemong tse fetileng tse mashome a mabedi. Motho o sitwa hore o qetile ka thuto.

O ipona o le hokae nakong ya dilemo tse hlano tse tlang? O rata ho fihlella dife?

Nakong ya dilemo tse hlano ke tla rata ho fihlella ditone tse leshome tsa poone hekthara ka nngwe mobung o ommeng, le ho atolosa dihekthara tse jalwang, hammoho le ho eketsa dikgomo tsa ka tse tswalang hore di be 400. Ntho feela e tla nkgina matsoho ke kgaello ya masimo.

Ditaba tsena re di tshohlelwka ke Johan Kriel, Mohokanyimmoho wa Lenaneo la Grain SA la Ntshetsopele ya Molemi. Ho tseba haholwanyane romella e-meile ho johank@grainsa.co.za.

Dijothollo tsa mariha

Ka mora kotulo: Iphe nako ho boloka nako

Nako e sebediswang tlhokomelang ya polasi ka kakaretsa le thophisong ya setoro le lephephe la dithuluse ke e senngwang ha bonolo. Empa le ha ho le jwalo, ha motho a ka shebana le dintho tsena ka mora sehla sa kotulo a ka lemoha hamorao hore o bolokile nako e ngata. Nako ya ho emisa mosebetsi ka baka la ditokiso tse itseng, hammohlo le nako ya ho batlana le "ntho" e ipatileng kaekae, ke nako eo ho ka qojwang ho se senyeha ha yona.

Tlhokomelo ke sesebediswa se hlakolosi se ka sebediswang ho fokotsa ka matla ditjeo tsa metjhine nakong yohle ya sehla haeba ho nkwa mehato ya thibelo metjhineng. Hangata re sekamela tlwaelong ya ho ala mahlo feela ha re sheba metjhine le disebediswa tsa temo, ntle le ho nka mehato e hlakahlang ya ho lokisa ntho e nngwe le e nngwe. Mohato ona o ka re thusa ho lemoha kapele moo mathata a leng teng, e leng mathata a ho kgathala (*wear and tear*) ha tse kang mabidi kapa dikarolo tse itseng tsa metjhine, tse kang di-fan belte le di-bearing, jwalojwalo, e leng tse hlakang hore ho kenngwe tse ding tse njha. Mohato ona o ka re thusa haholo pele dintho tsena di senyeha ho ya pele kapa pele di robeba.

Sehla sa ka mora kotulo

Metjhine e meng ya temo ke e sebediswang ho ya ho ile selemong, ha e meng yona, e kang ya ho kotula (*combines*) e itulela e sa etse letho nako ya dikgmedi tse ngata. Ha metjhine ena e sa hlwekiswe hantle pele e ilo bolokwa setorong, butlebutle e ka nna ya senyeha, mme ya baka mathata. Ka baka lena, ho bohlokwa ho e hlakomela ka nepo le ho tshireletsa matsete ana.

Nakong ya kotulo metjhine ena e sebetsa ka matla, e kupetswa ke marole, ditshila le diretse tse mafura. Ka hoo, metjhine ena e tshwanetse ho hlwekiswa ka nepo le ho hlahlojwa hore na

ke dikarolo dife tsa yona tse tshwanetseng ho lokiswa.

- Tjhentjha ole le difilthara tsa yona, hlahloba battery, tjhentjha difilthara tsa moyo.
- Hlahloba *cooling system*, haholoholo di-radiathara kapa dipeipi tse senyehileng.
- Hlahloba hore mabone kaofela a sebetsa hantle.
- Tlwaelo e ntle ke hore ka nako tsople tanka ya mafura e dule e tletse. Hona ho thusa ho thibela mohudi o fetohang metsi (*condensation*), e leng o bakang metsi ka tankeng. Taba ena e mpe haholo dipompong tsa diesel.
- Disebediswa kaofela tsa temo di tshwanetse ho fumantshwa kerise (*grease*) ka nepo.
- Dithaere di tshwanetse ho tshireletswe nakong eo di bolokilweng setorong. Di tshwanetse ho bolokwa ka hara setoro kapa tsa apeswa ka ho hong hore di tshireletswe kganyeng ya letsatsi. Taba e ntle ke ho phahamisa mabidi hore a se hate fatshe nakong eo a sa sebetseng ka yona.
- Di-nuts tsa mabidi di tshwanetse ho hlahlajwa le ho dula di tsitswe hobane di-nuts tse kgwehleng di ka nna tsa baka ho tsitsinyeha ha mabidi le ho senyeha ha di-threads, mme le di-rimi tsa mabidi di ka nna tsa petsoha.

Metjhine e tshwanetse ho dula e loketse ho sebetsa. Ka hoo, nako ya ho sebetsa hape ka matla e a baballwa.

Dibaka tsa ho boloka setorong

Maphephe a setoro a tshwanetse ho dula a hlwekisitswe hantle le ho hlaphiswa ka nepo. Ho seng jwalo, ditweba le dikgodo di tla ba teng, mme di tla silafatsa sesebediswa sa temo, le ho ja mehala ya metjhine. Hona ho tla baka bothata mohlang metjhine e dumiswang, ho thwe ho a sebetswa, metjhine tu!

Ke mosebetsi o monyane, o itlhokelang feela ho hlaphiswa hantle hore o kgone ho fumana ha bonolo dintho tseo o di batlang, le ho hlwekiswa

nako le nako disebediswa tse ikemetseng mono, le ho nka setoko (etsa lenane la thepa) sa thepa ya hao ha bonolo. Bokella ditshelo tsa kgale mmoho, bokella ka makgethemekotla e ntseng e ka sebediswa, mme o leketlise dithuluse dirakeng tsa tsona kapa dibotong tsa tsona. Leka hore fuluru ya setoro e dule e bulehole, e hlwekile ka ho etsa mesebetsi ena ka setorong matsatsing a "dipula" ha ho sa uwe masimong. ☺

Ditaba tsena re di tshohlelvwa ke Jenny Mathews, mophehisi ho tsa Pula/Imvula. Ho tseba haholwanyane romella e-meile ho jenjonmat@gmail.com.

Balemi ba dijothollo ba Kaapa Bophirimela

– se ka etswang pele selemo se kodumela

Kaapa Bophirimela, kgwedi ya Loetse e bitswa kgwedi ya ho shebana le sehla sa tjihelete e kenang ya sehla sa tlahiso ya dijothollo.

Ha re kopana le maemo a phodileng, a mongobo, kgwedding ya Loetse, sehla sa kgolo se a lelefala, e leng ho ka fanang ka peo e ntle, e leng hape ho ka fanang ka kuno e ntle. Ho fapaneng le hona e ntse e le nnete: haeba pula e emisa, mme dithemphereitjhara di phahama, sehla se a kgutsufala, mme se ka nna sa qetella ka kuno e tlase.

Hona ke ntho e nngwe eo re sitwang ho e laola, ka ha re itshetlehole ka pula mabapi le tlahiso ya rona ya dijothollo. Le ha ho le jwalo, re ka fumana tsela e mahareng ka tshebediso ya mofuta wa paballo temong. Haeba mohwang o lekaneng wa sehla se fetileng o ka sala hodima mobu, re ka tshwara mongobo nako e teletsana, e leng ho ka fang dijothollo bokgoni ba ho phethahatsa mosebetsi wa ho tlatsa dipeo.

Ho simolla ka Phupu ho ya ho Loetse re tlamehole ho bula mahlo, mme re behe leihlo dijothollong tsa rona kgafetsa mabapi le mathata a dikokwanyana le malwetse. Dikokwanyana tse kang *bollworms* le aphids hara koro, kgarese le habore, hammoho le *cabbage aphids*, *diamond-back moth* le *bollworms* hara canola ho ka baka tshenyo kunong tse bonahalang di etla hantle. Malwetse a kang mefuta e fapaneng ya rust le powdery mildew a tlamehole ho lwantshwa. Re ka nna ra tshwanela ho sebedisa manyolo ka ho a ala hodima mobu. Kgaello ya tse ding tse nyane e tlamehole ho lokiswa ka hofafatsa mahlaku.

Ho tloha ka Loetse dijothollo tse fapaneng di atamela haufi le nako ya kotulo, mme ho itswela feela hore di jetswe neng, le hore polasi e hokae,

Dula o butse mahlo , o kentse nko sejothollong, mme eka sehla sa hao sa kotulo se ka atleha.

provenseng efe. Hona ho ka nna ha etsahala e sa le pele jwalo ka mahareng a Loetse. Haeba dijothollo di thatelana, mosebetsi wa ho thatelana o ka nna wa simolla ho tloha mahareng a Loetse ha sejothollo ka seng se fihlella boemo ba sona bo nepahetseng ba ho tswela pele. Haele canola yona ho thatelana ho ka nna ha simolla pelenyana. Etsa bonneta hore o tseba mohato o nepahetseng wa ho phethahala ha sejothollo hammoho le mothamo wa mongobo, e leng tse tshwanetseng ho elwa hloko ha ho kotulwa, etswe sejothollo ka seng se na le nako ya sona. Motjhine wa hao o kotulang o tshwanetse ho ba boemong bo botle ba ho sebetsa.

Ha o kotula canola, ke hantle ha o etsa jwalo e sa le hoseng haholo ho fihlella ka nako ya 11 hoseng, hape ebe mantsiboya ho fihlella ha phoka e se e le boima haholo. Lebaka mona ke hore maphotasa/dikebolwasa canola di buleha ha bonolo ha di omme haholo, di se di le thata haholo. Mona tahlehole ya kotulo e ka nna ya ba teng. Empa haeba mongobonyana o sa ntse o le teng moyeng, dikebolwasa batla di le manganganyana, mme ha di buleha ha bonolo. Haeba sejothollo sefe kapa sefe se kotulwa se sa ntse se le metsi se ka baka mathata tshilong kapa se ka nna sa qalella ho bola haeba se sa omiswa. Taba e fapaneng le ena ke nnete mabapi le koro le kgarese; ha e

le metsi haholo, dikhenele ha di arohanngwe ha bonolo ditsejaneng le mmokong. Peresente ya tse lahlwang dijothollong tse iswang tshilong e a eketseha, e leng se bakang ho theoha ha dikereiti le yona tjihelete e kenang pokothong.

Bula mahlo, o kenyeniko sejothollong, mme sehla sa hao sa kotulo e be se hlohonolofaditsweng. ◇

**Ditaba tsena re di kumelwa ke ngaka
Dr Johann Strauss, wa Bolaodi ba
Saense ya polante, Lefapha la Temo
Kaapa Bophirimela. Ho tseba haholwanyane
romella e-meile ho johannst@elsenburg.com.**

Loetse ke nako ya ho kotula dijothollo tse fapaneng. Etsa bonneta hore motjhine wa hao wa ho kotula o malala-a-laotswe pele o simolla ho kotula.

Tlhahiso e atlehileng ya koro e nosetswang

Afrika Borwa ke yona e kgolo e romellwang koro ho tswa ka ntle, mme tse romellwang tsena di tlaha ho letho selemong sa 1988 ho fihlela ho 1 900 000 (1,9 ditone tsa dimilione) selemong sa 2013. Poreisi ya selehae ya koro phapanyetsanong ya Safex e batla e sa fotohe, e le R3 400 tone ka nngwe ho fihlela kgwedding ya Hlakubele 2014. Haeba ranta e ntse e tswela pele ho fokola, ho ka nna ha eba le kgatello e phahamang poreising ena ya motheo.

Balemi ba nang le mehlodi ho hlahisa koro ka tshebediso ya di-pivots tse dikolohang ho hasa metsi ba ka nahana ka mohopolo wa ho tswela pele ka ho boloka koro mokgweng wa bona wa phapantsho ya dijothollo. Tlhahiso ena ya selehae e tla thusa ho fokotsa dithomello tse kenang di etswa ka ntle, e leng tse hlokalang ho kgotsotatsa mmarakka. Molemi ka mong o tlamehile ho etsa tlhophollo e batsi ya tjhelete yohle e kenang hore a kgone ho tseba haeba o tla kgona ho hlahisa sejothollo ka mokgwa o ka mo fetohlang molemo. Sebetsa, mme o tsebe ditshenyehelo tse otlolohileng tsa thepa e rekwang hammoho le tse tlamehileng ho lefuwa, e leng tsa metlakase, tsa rente, tsa makgetho, jwalojwalo ho ya ka kuno ya hekthara ka nngwe. Sepheo

mona ke ho tiisa hore tlhahiso ya kgwebo ya hao ruri e tla kgona ho fihlella maemo ana.

Tsamaiso tlahisong ya koro e nosetswang ka mahlakoreng ohle ke ntho e hlokolosi ho fihlella katileho.

Dikuno tsa koro e nosetswang mabatoweng a fapaneng a sekema sa nosetso mapolasing a itseng di nnile tsa phahama butlebutle ho tlaha palohareng ya ditone tse 6,1 hekthara ka nngwe ho fihlela ditone tse 10 hekthara ka nngwe tlasa nosetso ya centre pivot. Ditone tse 10 hekthara ka nngwe di se di ile tsa fihlellwa saekeleng e ileng ya latela dinawa tse ileng tsa nosetswa.

Saekele ya tlhahiso

Ako shebe tlase mona tse ding tsa dintlha tsa bohlokwa mabapi le saekele e hlahlamang ya tlhahiso.

Sesebediswa sa nosetso ka centre pivot

Mokgwa wa sehlooho wa ho pompa hammoho le phepelo ya sehlooho ya matla a motlakase ke dintlo tse tshwanetseng ho hlahlojwa haholo mabapi le diphoso dife kapa dife tse ka bang teng pele ho jalwa sejothollo. Mathisa *pivot system* (dikolohang) ho hlahloba haeba ho dutla ho itseng ho

teng, kappa haeba melongwana (*nozzles*) ya pivot e thibane kapa e robehile. Hape hlahloba dithaere kaofela, di-bearings le di-gearbox.

Etsa bonneta hore kontrakya ya hao ya Eskom hammoho le phepelo ya hao ya motlakase di eme hantle mabapi le sehla se tlang.

Ntshetsa ntle difanele (*funnels*) tsa gauge ya pula dibakeng tse mahareng tsa masimo a ilo jalwa koro, mme o lekanye le ho tshwaya sekghala sa ho tswa ha metsi ka ho sebedisa di-settings tsa lebokose le lehlo le laolang.

Tlhahiso ya koro tlasa nosetso ka pivot e hloka metsi a mangata mohatong wa lehlaku ho fihlela le wa ho etsa dipalesa. Tshitiso efe kapa efe phepelang ya metsi e ka bakang phoktseho ya metsi dimeleng e ka nna ya qetella e bakile tahleheloa ya ditone tse pedi kapa ho feta tsa tlhahiso e neng e rerilwe.

Manyolo

Manyolo ka kakaretso hammoho le phepelo ya nitrojene e nkileng sebopoho sa urea e qhibidisitsweng ke ntlha ya bohlokwa. Ka tlwaelo nitrojene e fepelwa ka mekgahlelo e pakeng tsa e meraro ho isa ho e mehlano nakong ya nosetso. Kuno e lebelletsweng ya ditone tse 6,5 hekthara ka nngwe e tla hloka bonyane 240 kg ya nitrojene, 40 kg ya phosphate le 55 kg ya pothasiomo hekthara ka nngwe. Manyolo afe kapa afe a sebediswa ha ho jalwa a tshwanetse ho kenngwa ka tlase le ka lehlakoreng la peo e ntseeng e hola e le hore kotsi efe kapa efe e ka bakwang ke manyolo e thibelwe. Qoba taba ya ho sebedisa ho fetang dikilogramo tse 45 tsa nitrojene hekthara ka nngwe nakong ya ho jala. Dikilogramo tse ding tse 195 tsa nitrojene tse hlokalang ke tse tla sebediswa ke pivot. Dikuno tse phahameng, tse lebelletsweng di tla hloka keketso e phahameng dithokong tsena tsa sehlooho. Etsa tlhophollo ya mobu wa hao, mme o fumane kgothalletso e nepahetseng ho moemedi wa hao wa manyolo kapa setsebi ho tsa mebu.

Tokiso ya masimo

Maemo a mang le a mang a itshetlehile ka tlhokomelo ya mohwang wa sejothollo sa nako e fetileng. Ho tjhesa ka mollo ho baka tshenyo le tahleheloa e kgolo ya pothasiomo. Haeba o sebedisa mokgwa wa pabaloo ya mobu, seta diplantere tsa hao ka nepo, mme o etse bonneta hore peo e kentswe ka nepo mobung.

Tlhahiso ya koro e nosetswang tlasa pivot e hloka metsi a mangata nakong ya mohato wa ho hlahisa lehlaku le nakong ya ho etsa dipalesa.

Lehlakore (profaele) la mongobo

Ho bohlokwa ho tiisa hore lehlakore lohle la mobu le boemong ba matla a masimo pele ho jalwa. Karolo e ka hodimo e ka nna ya tlolahela hore e ome hanyane ho kgothaletsa maemo a matla a mobu a ho jala, ebe peo e jetsweng e ka nna ya nosetswa hore e mele hantle.

Sebedisa lenaneo la SAPWAT kapa ho hlohlotswa ha mobu hore o kgone ho beha leihlo mongobo wa mobu maemong ohle a nako ya saekele ya ho hola. Ke ntho e boima haholo ho lokisa maemo haeba ho ka ba teng kgaello e itseng ya mongobo.

Mefuta ya peo (cultivars)

Ho tshwanetse ho elwa hlolo kgetho ya mofuta o nepahetseng wa peo haeba ho tshwanetse ho hlahisa kuno e phahameng tlasa maemo a fumanwang polasing ya hao.

Mefuta ya peo ya koro e hlophiswa ho ya ka eo ruri e leng ya mariha, ya mariha le ya mahareng kapa mefuta ya sehla sa selemo. Hona ho tla laolwa ke bongata ba nako ya mohatsela e hlokalang ho simolla tlwaelo ya ho hola ho tloha mohatong wa ho hlaha ha mahaba ho ya ho hlaheng ha makalana a tla hlahisa dihlohwana tsa peo kapa ditsejana tsa koro. Tlhoko ya tshebetso e batang e bitswa "vernalisation". Mefuta ya mariha e hlahisa makalana a mangatanya a tswang metsong ya bobedi (e hlhang ho e meng), e tswelang pele ka mora ho mela ha pele ha peo ho feta mefuta ya peo ya sehla sa selemo. Mefuta ya mariha, ka hoo, e ka jalwa ka sekghala se tlasenyana papisong le mefuta ya sehla sa selemo.

Mefuta ya peo ya selemo e loketseng nosetso ha e na dithhoko tsa mohatsela, mme e ka nna ya etsa dipalesa ho tlaha matsatsing a 100 ho isa ho a 113 ka mora ho jalwa. Kgetha mefuta lebatoweng la hao e seng e lekilwe le ho bontsha hore ke e lokileng. Kgetha e lokileng, ebang tlhahiso ya hao ke ya mabatoweng a phodileng, a mahareng, a nosetso kapa mabatoweng a futhumetseng, a ka bophirimela.

Ikopanye le bahlahisi ba mefuta ya peo ya koro hammoho le barekisi hore o dule o tseba hore ke mefuta efe e o sebeletsang hantle karolong eo o leng ho yona.

Matsatsi a ho jala

Matsatsi a matle a ho jala dibakeng tse batang tsa nahareng ke pakeng tsa 1 Phupjane ho isa ho la 25 Phupu. Twaelo dibakeng tse ding tsa nosetso ke ho fapantsa tlhahiso ya poone le ya koro dibakeng tse phodileng ka ho sebedisa mefuta e potlakang ya poone. Sejothollo sa poone se kotulwa, ha ho thwe ke moraorao, bekeng ya pele ya Phupjane, ebe ho latela ho tjheswa ha mohwang (masalla a dithhaka) o tshwanetseng ho fa peo ya koro sebaka sa ho mela. Moo ho sebediswang mokgwa wa ho phethola mobu wa pabaloo (*conservative*) kapa wa no-till ke plantere e matla e ka kgonang ho etsa mosebetsi ona. Ho jalwa ha koro ka mora dinawa tsa soya kapa nako ya fallow period (ho phethola ho sa jalwe letho) ho tla ba bonolo haholo saekeleng e nosetswang ya dijothollo. Pokello e kgolo ya mohwang wa dijothollo hodima mobu, e leng wa dihla tse fetileng, ruri e ka nna ya sitisa ho hlaha ho nepahetseng ha dimela tsa koro. Dimela tsena di ka nna tsa hlaselwa ke malwetse a metso le a dikutu.

Palo ya dimela

Dikgothalletso mabapi le palo e lebelletsweng ya semela e fapania pakeng tsa 100 kg le 120 kg hekthara ka nngwe, e leng palo ya dimela tse emeng tse pakeng tsa 250 000 le 325 000 hekthareng ka nngwe. Boiphihlelo ba selehae le bamothe ka mong ka mefuta e meng e itseng e nosetswang, e nang le ho teteana ho fapaneng ha dimela, bo tla ama seo wena o tla se lebella ho ya ka mobu wa hao le masimo a hao. Ka mehla beha dipeo tse 100 sekaleng ho tiisa hore o tseba hore ke dimela tse kae tseo o tla di lebella ho ya ka kilogramo e nngwe le e nngwe ya peo eo o e sebedisang.

Sebedisa mananeo a kopanetsweng a taolo ya mahola le dikokwanyana hore o kgone ho beha leihlo le ho laola sejothollo ho tlaha letsatsing la pele la ho jala peo. Dibaka tse ding tsa tlhahiso di hloka tshebediso ya *fungicides* (dibolayakwaekgwaba) mehatong e itseng ya kgolo ya dimela.

Qetelo

Latela matshwao kaofela a tobokeditsweng hodimo mona ho tiisa hore katleho e ba teng. Hlahloba tswelopele ya kgolo ya sejothollo letsatsi le letsatsi ha o ntse o beile leihlo tshebetsong entle ya pivot e fanang ka metsi a lekaneng a sejothollo sa hao.

**Ditaba tsena re di tshohlelw
ke molemi ya beileng meja fatshe.**

**Tlhahiso ena e ikgethileng, e kgonahetse ka
thuso ya Trusete ya Diserele tsa Mariha
(Winter Cereal Trust).**

Nahana ka temo ya paballo ya mobu

Haesale ho tloha kgalekgale motho o nnile a phethola mobu ho jala peo hore a fumane dijo. Disebediswa tsa matsoho le diphoofofolo di ne di sebediswa ho phethola mobu hore motho a kgone ho jala.

Ho pshatla le ho bula mobu ho bile le menyetla e itseng hobane e ne e le mokgwa wa ho lokisetsa tshingwana e ntle ya peo. Taolo ya lehola e nnile ya etswaetswa moo mobu o neng o phethotswe. Ho kenella ha metsi a pula le hona ho ile ha ntalfala ka mora ho phetholwa ha mobu. Ho kenella ha moyo mobung le hona ho ile ha ntalfala, e leng ho bileng molemo dipheding tse mobung, tse hlokang oxygen hore di phele le ho ata.

Ho phetholwa ha pele ha mobu (ho kgatha thite) ho kenyelletsa ho phetholwa ka matla ha mobu, mme tse ding tsa disebediswa di ne di baka tshenyo popehong ya mobu ho feta mekgwa e meng.

Mekgwa ya sekgailekgale e ile ya latela, moo ho ileng ha sebediswa mehoma ho pshatla mobu le ho o phethola. Mokgwa o latelang wa ho phethola, o nkang nako, o sebediswa pelenyana ho jalwa ka sepheo sa ho laola lehola le ileng la hola pele ho moo hammoho le poone e ileng ya imelela ka boyona. Hona e bile tshingwanapeo e ntle moo re neng re ka jala hantle ka kattleho. Ha mongobo o lekaneng o le teng mobung, peo e ne e mela hantle, mme palo e ntle ya dimela e ne e ba teng. Tshebediso ya dibolayalehola ka mora ho jala e ne e tiisa hore taolo e lekaneng ya lehola e teng, mme hona ho ne ho sebetsa hantle haholo.

Hona e ne e le tlwaelo e sebediswang ka lefatshe lohle, mme e sa ntse e le tlwaelo ka lefatshe lohle, empa boemo bo fetohile dinakong tsa kajeno.

Ho phetholwa ha pele ka mora sehla ho laolwa ke bongata le mefuta ya masalla (mohwang) a dimela masimong ka mora kotulo. Haeba ho bile teng mohwang o molelele, o mongata masimong, re sebedisa mehoma wa tetse (*disc*) ho o kgaola pele ho phetholwa mobu. Molemi o tshwanetse ho leka ho phethola nakong eo mobu o mang le mongobo o lekaneng. Mobu o omeng haholo o hloka ho pshatlwa ka matla, mme ho ba teng makwete a maholo a tshwanelang ho pshatlwa pele. Ha mobu o le metsi haholo nakong ya ho phetholwa, mobu oo o a teteana, mme o hloka disebediswa tsa temo tse nang le meno a bohale a ka pshatlang lekgapetla leo le thata la mobu. Tsena tsole di etshala ka thuso ya mehoma wa tetse, manyolo kapa kalka, mme maemong a mang dibolayalehola di ka sebediswa ka matla ho feta sesebediswa se nang le meno a bohale. Boemo bona bohole bo ka nna ba hloka hore mobu o phetholwe hape makgetlo a mabedi kapa a mararo.

Matsatsing a kajeno balemi ha ba sa phethola haholo. Ba se ba sebedisa mokgwa wa *minimum tillage* wa ho sebedisa mehoma wa tetse, o latelwang ke wa mehoma wa tjisele mmoho le rolara (*roller*). Mokgwa ona wa ho phethola o siya mohwang o monyane ka hodima mobu, e leng ho ka kgannelang kgoholehong e tshwanang le ya mokgwa wa sejwalejwale wa ho phethola mobu.

Mona Afrika Borwa moo kgoholeho le komello e leng bothata bo boholo, re tshwanetse ho tsepamisa maikutlo tabeng ya paballo ya mongobo. Mona re sebedisa mokgwa wa ho se phethole (*no ploughing*) kapa wa ho phethola ka tetse ho tiisa hore molemi ha a kenyelletse mohwang ka hara mobu empa o mpa a tlohela mohwang hodima mobu. Hona ho ka etswa ka disebediswa tse nang le meno, le hoja disebediswa tsena di bokella mohwang o mongata haholo hodima mobu. Ho pshatla mohwang, balemi ba sebedisa mabidi a emeng tswe, a kgaolang mohwang, hammoho le dirolara tse nang le mahare a kgaolang mohwang hore e be dikotwana tse nyane.

Ka ho phethola ho honyane (*minimum tillage*), peo e jalwa motjhophorong o mosesanyane moo mobu o tsitsintsweng, e leng moo ho sa phetholweng teng pakeng tsa mela. Tshebediso ya dibolayalehola e etsa hore ho kgonahale ho tlohela dikarolo tsole tsa mobu di sa phetholwa. Ka minimum tillage ho sebediswa mofuta o ikgethiling wa plantere, empa mofuta ona o phahame ka theko. Diplantere tsena di boimanyana, mme di tshwanetse ho ba matlanyana ho kgaola mohwang le ho bula mobu moo peo e ilo jalwa teng. Mofuta ona wa ho phethola mobu o se o namme haholo ho phatlilla le lefatshe. Ho monyela ha metsi, phokotseho ya kgoholeho, dithempereitjhara tse tlase tsa mobu, paballo e ntle ya mongobo, ke e meng ya menyetla ya mokgwa ona.

Kgetho ya mokgwa wa ho phethola

Hore na mobu o teteana hakae ke ntho e tlamehileng ho tsejwa ke moemi pele a kgetha mokgwa wa ho phethola. Mobu o teteaneng o tla diehisa metso ya dimela kapa ho e thibela ka hohlehole ho kenella mobung. Metsi a fumanwang mobung hammoho le menontsha ka tlasa lekgapetla le teteaneng di ke ke tsa fihella metso ya semela. Ho teteana kapa lekgapetla le ka nna la ba teng ka sebopeho sa lekgapetla ka hodima mobu. Hona ho ka ama ho monyela ha metsi le dimela tse nyane tse holang. Mokgwa o motle wa ho tseba ho teteana ke ho tjhekamekoti ya teko (porofaele) ho hlahluba metso ya semela ka tlasa mobu. Metso e tlwaelehileng, e phetseng hantle, e etsa makala hantle, e nama hantle, ha metso e amehileng hampe yona e

bonahala e le metenya, eka e ruruhile, e kgaohile moo bothata bo leng teng.

Mebu e lehlabathe e teteana kapele ka mongobo o monyane papisong le e letsopa. Lehlabathe le fefotsweng ke moyo le teteana ha bonolo le ha le batla le omme haholo. Hangata setabodi (*ripper*) se sebediswa boemong bona nakong ya mariha botebong ba 450 mm, bophareng ba dimithara tse 1,5 pakeng tsa mela. Mela ya plantere e jalwa ka ho otloloha meleng e tabotsweng e le hore metso ya dimela e kgone ho fihella mongobo wa mobu tlase mobung. Mohwang wa dimela o tlamehile ho bolokwa lehlabatheng le fefotsweng ke moyo. Sepheo mona ke ho fokotsa kgoholeho ka hohle ka moo ho ka kgonahalang. Mebung e boimanyana e letsopa (5% - 10%), e kgonang ho tshwara metsi, ho phetholwa ho tebileng ha dinako tse itseng le hona ho tla hlokahala. Mebung e boimanyana e letsopa (10% - 20%) moo ho teteana ho bang teng le moo masimo a phetholwang teng, mabidi a terekere diforong tsa ho phethola a tla baka ho teteana. Tshebediso ya sesebediswa se meno e tshwanetse ho fedisa bothata bona haholo. Mobu o nang le letsopa le fetang 20% ha se hangata o bang le bothata bona ba ho teteana hona ha feela o sa phetholwe nakong eo o leng metsi haholo. Moo ho bonahalang kotsi ya ho teteana, mehoma wa tjisele o tla tlisa ditholwana tse ntle ho feta ho phethola ka ha ha ho lebidi forong ya ho phethola.

Ka mabaka a ikonomi ho tshwanetse ho qjwa taba ya ho phetholwa ho sa hlokahaleng. Ho tshwanetse ho sebediswa mokgwa wa paballo ya mobu (*conservative tillage*). Ka baka la mathata a ditjeo tsa matsatsi a kajeno, dikotsi tsa kgoholeho le paballo ya mongobo, balemi ba tshwanetse ho tsepamisa maikutlo haholo mokgweng wa *minimum tillage* le wa conservation tillage haeba mebu ya bona e dumella sena.

**Ditaba tsena re di tshohlelwa ke Jurie Mentz,
Mohokahanyimmoho wa Ntshetsopele wa
Lenaneo la Grain SA la Ntshetsopele
ya Molemi. Ho tseba haholwanyane
romela e-meili ho jurie@grainsa.co.za.**

Moralo wa ditjhelete wa sejothollo se hlahlamang

Tulo e le nngwe moo o tla fumana Lentswe lena KATLEHO le hlaha pele ho la MOSEBETSI; ke bukeng ya mantswe (*dictionary*). Hore o atlehe kgwebong ya hao o tlamehile ho sebetsa ka thata, mme ho bopa moralo wa ditjhelete ho a hlokahala hore motho a sebetse pele.

Hobaneng ke tlamehile ho etsa moralo wa ditjhelete pele ke jala sejothollo se hlahlamang?

Ho ka fanwa ka dikarabo tse ngata potsong ena, empa karabo e kgolo ke hore o kene temong hore o tle o iphumanele tjhelete ya ho iphedsa.

Ho fihella sena, kgwebo ya hao e tshwanetse ho ba e atlehileng – tjhelete kaofela e kenang e tshwanetse ho feta e tswang – mona ke moo phaello e bang teng eo o ka e sebedisetsang mabaka a hao (a kang moputso).

Temo ke e nngwe ya dikgwebo tse boima haholo ho tsamaiswa, mme ho etsa phaello ho hloka tsamaiso ya maemo a hodimo. Balemi ba bohlale ditjheleteng ba shevana le phephetso ya se bitswang ho kgangwa ke ditjeo, e leng se bolelang hore diporeisi tsa tse kennwang mobung (dikenngwamobung kapa ditshenyehelo) di eketseha ka sekgahla se phahameng

ho feta diporeisi tsa dihlahisa tsa hao. Tumelano ka kakaretso ke hore mabapi le sehla se fetileng palohare ya keketseho ya dikenngwamobung kaofela e bile palohareng ya 19% ha keketseho ya diporeisi tsa thepa e hlasiswang e bile tlase.

Phephetso e shebaneng le balemi ke ho ntlatatsa tlahiso ho eketsa tjhelete e kenang ha ditjeo tsa dikenngwamobung di ntse di le tlasa taolo. Hona ho ka etswa feela ka tsamaiso e nepahetseng – moralo, tliphosiso, ho Kenya dintho tshebetsong hammoho le taolo. Moraloo wa ditjhelete ka hoo ke karolo ya mosebetsi wa moraloo wa tsamaiso e nepahetseng. Ha o na boikgethelo – o tlamehile ho atleha.

Theibole ya 1: Mohlala wa tekanyetso ya tlahiso mabapi le sehla sa 2013/2014 sa poone e tshweu ya sejwalejwale.

	R/ha 3,5ditone tlahiso/hekthara	Ditjeo kaofela tse lekanyetwang ho jala (100 hekthara)
E kenang @ R2 145,00 tone ka nngwe	7 508,00	750 800,00
Boleng ba tlahiso kaofela	7 508,00	750 800,00
Ntle le: Ditjeo tse otlolohileng tse fetofetohang		
Peo	457,00	45 700,00
Manyolo	1 454,00	145 400,00
Kalaka	330,00	33 000,00
Dibolayalehola	375,00	37 500,00
Dibolaya tse senyang (<i>Pesticides</i>)	163,00	16 300,00
Inshorensen – tse kennwang	148,00	14 800,00
Mafura	805,00	80 500,00
Ditokiso	515,00	51 500,00
Inshorensen ya sejothollo	285,00	28 500,00
Ditjeo tsa ho mmaraka	237,00	23 700,00
Ditjeo kaofela	4 769,00	476 900,00
Tjhelete kaofela	2 739,00	273 900,00
Ntle le:Ditjeo kaofela mmoho le tse sa fetoheng (haeba di le teng)	2 350,00	235 000,00
Tjhelete e kenang e salla monga thepa	389,00	38 900,00

Theibole ya 2: Mohlala wa ka moo o ka fumanang bongata ba tjhelete e tla sebediswa hekthareng ka nngwe, mme bo atiswa ka ditjeo tsa dikenngwamobung.

Ditjeo tse lekanyetwang tsa peo					
Poreisi e lebelletsweng poreisi/25kg mokotla (a)	Peo/hekthara ka nngwe (b)	Tjeo/hekthara ka nngwe (c) (a/25 x b)	Dihekthara tse ilo jalwa (d)	Palo ya mekotla e ilo re-kwa (e) (d x 6)/25	Ditjeo kaofela tse lebelletsweng (c x d)
R1 904,00	6 kg	R457,00	100	24 bags	R45 696,00
Ditjeo tse lebelletsweng tsa inshorensen ya dijothollo					
-	-	R285,00	100	-	R28 500,00

PULA IMVULA

Bahlophisi

GRAIN SA: BLOEMFONTEIN

Suite 3, Private Bag X11, Brandhof, 9324
7 Collins Street, Arboretum
Bloemfontein
► 08600 47246 ◀
► Fax: 051 430 7574 ◀ www.grainsa.co.za

MOHLOPHISI YA KA SEHLOHONG

Jane McPherson
► 082 854 7171 ◀ jane@grainsa.co.za

MOHLOPHISI WA PHATLALATSO

Liana Stroebel
► 084 264 1422 ◀ liana@grainsa.co.za

MORALO, TLHOPHISO LE HO PRINTA

Infoworks
► 018 468 2716 ◀ www.infoworks.biz

PULA/IMVULA E FUMANEHA KA DIPUO TSE LATELANG:

Sesotho,
English, Afrikaans, Setswana,
Sesotho sa Lebowa, Sezulu le Sephotso.

Lenaneo la Grain SA la Ntshetsopele ya Molemi

BAHOKAHANYI BA NTSHETSOPELE
Danie van den Berg
Foreisetata (Bloemfontein)
► 071 675 5497 ◀ danie@grainsa.co.za

Johan Kriel
Foreisetata (Ladybrand)
► 079 497 4294 ◀ johank@grainsa.co.za
► Ofisi: 051 924 1099 ◀ Dimakatsi Nyambose

Jerry Mthombothi
Mpumalanga (Nelspruit)
► 084 604 0549 ◀ jerry@grainsa.co.za
► Ofisi: 013 755 4575 ◀ Nonhlhlanla Sithole

Naas Gouws
Mpumalanga (Belfast)
► 072 736 7219 ◀ naas@grainsa.co.za

Jurie Mentz
KwaZulu-Natal (Vryheid)
► 082 354 5749 ◀ jurie@grainsa.co.za
► Ofisi: 034 980 1455 ◀ Sydwell Nkosi

Ian Househam
Eastern Cape (Kokstad)
► 078 791 1004 ◀ ian@grainsa.co.za
► Ofisi: 039 727 5749 ◀ Jenilee Bunting

Lawrence Luthango
Eastern Cape (Mthatha)
► 076 674 0915 ◀ lawrence@grainsa.co.za
► Ofisi: 047 531 0619 ◀ Cwayita Mpofyi

Toit Wessels
Western Cape (Paarl)
► 082 658 6552 ◀ toit@grainsa.co.za

**Kgatiso ena e kgonahala ka
tshehetso ya Maize Trust.**

TSAMAISO YA DITJHELETE

Moralo wa ditjhelete wa sejothollo se hlahlamang

Ka hoo, Lenaneo la Tsamaiso ya Tlhahiso ke tlhaloso e ngotsweng, ya mohato o mong le o mong o nkuwang tlhahisong ya mosebetsi o itseng. Ke karabo potsong e reng "Ke hlahisa jwang".

Bomadimabe ke hore o tlamehile ho etsa moralo wa ditjhelete selemo le selemo, empa bomadimatile (lehlohonolo) ke hore hang ha o se o entse lenaneo la tsamaiso ya tlhahiso hammoho le moralo wa ditjhelete ho se ho ba bonolo haholo selemong se hlahlamang. EMPA taba ya bohlokwa ke ho shebisisa le ho ikgopotsa lenaneo la hao le moralo wa hao selemo le selemo. Ke tlameho ho etsa jwalo haeba o batla ho ntlatatsa tlhahiso ya hao selemo le selemo. Mefuta e metjha ya peo e ba teng, hammoho le dikhemikhale tse ntjha tse ntlaufaditsweng, theknoloji e ntjha le yona e tla ba teng, jwalojwalo.

Mohato wa bobedi ke ho beha dipalo tsa ditjhelete mosebetsing o mong le o mong, mme mabapi le hona o tla tshwanelo ho tseba ka diporeisi (ditjhelete), tse kenang le tse tswang. Keletso ke ho sebetsa dintho motheong wa hekthara ka nngwe, ebe moo o fetolelang dintho palong ya dihekthara kaofela tseo o tla di jala.

Ke fumana diporeisi hokae?

Hona ho nka nako le boikemisetso. Sebedisa diporeisi tsa selemo se fetileng e le motheo haeba o na le tsona. Ikopanye le bafani ba hao ba ditshebeletso, ikopanye le ba Grain SA. O reng ka ba seholpha sa hao sa boithuto? Sheba dimakasine tse fapananeg tseo o ka di fumanang, sheba le inthanete haeba e le teng.

Hore o tsebe ditjeo tsa hekthara ka nngwe, mabapi le e nngwe le e nngwe ya dintlha tsena o tshwanetse ho sebetsa dipalo tsa hao ho tseba bongata ba tjelete e tla sebedisa hekthareng ka nngwe, mme o e atise ka ditjeo tsa dikenngwamobung (tse tla kenngwa mobung). Ditjeo tse boima ho fumanwa ke tsa mafura (fuel) le ditjeo tsa ditokiso empa ha o ena le tsa nako e fetileng, tsena di ka sebedisa e le motheo oo ho ka sebetwang hodima ona.

Se latelang ke sefe?

Ha o se o na le dintlha tsohle mabapi le ditjhelete, o tlamehile ho bokelletsu le ho hlaphisa tekanyetso (budget) ya tlhahiso eo hangata e bitswang "tekanyetso ya mosebetsi", mme tlase mona re bontshwa mohlala wa yona. Tekanyetso ya tlhahiso e tla bontsha ditjeo tsa tlhahiso tsa selemo se hlahlamang, e leng tse theilweng lenaneong la tsamaiso ya mosebetsi

wa hao wa tlhahiso. Hopola hore tekanyetso e tlhaloswa e le moralo (morero) o ngotsweng, o behang pepeneneng tse leng teng (tse bonwang) hammoho le ditjhelete tsa tshebetso ya kgwebo ya hao nakong e tlang ho fihlella sepheo se behilweng.

Haeba ho etshala hore o sitwe ho etsa moralo wa ditekanyetso tsa mosebetsi wa hao, hopola hore thuso e teng e ka fumanwang diinstitusheneng tse fapaneng. Kapa fumana motho ya ka o etsetsang yona, le haeba o tla tshwanelo ho mo lefa lethonyana – o tla be o entse ntho ya bohlokwa – hoo ke tiisetso. Kapa fumana tekanyetso, mohlala, ho ba Grain SA, kapa ho mofani wa hao wa ditshebeletso tsa dikenngwamobung, kapa ho ba khamphane ya hao ya tsa temo haufi le moo o leng teng. Le hoja ditekanyetso tsena di akaretswa, empa ke ntla ya bohlokwa eo ho ka qalwang ho yona.

Hang ha o se o entse boikgathatso ba ho etsa tekanyetso, jwale o tshwanelo ho e sebedisa ka nepo e le sesebedisa sa hao sa tsamaiso. Ha o sebedisa tekanyetso ena ka ho phethahala o tla lemotha hore e kgothaletsu le ho phahamisa boemo ba boitshwaro tsamaisong ya kgwebo. Wena jwalo ka monga kgwebo kapa manejara wa yona, ho boima ka nako tse ding hore o be "mookamedi" hape. Ka ha kgwebo ke ya hao, le tjelete ke ya hao, o ka etsa eng le eng eo o e ratang ka yona. Boitshwaro bo tjena ke mokgwa o kganne lang ho putlameng ha kgwebo. Tekanyetso e ka o thusa ho etsa mosebetsi wa hao hantle, mme ya ba molemong wa kgwebo ya hao. Ka ho sebedisa tekanyetso tsena, o phahamisa boemo ba boitshwaro hore o phethe mesebedetsi kaofela jwalo ka ha e rerilwe, ka ditjeo tse abetsweng mesebetsi eo. Tekanyetso e o thusa hore o be boikarabelong ba kgwebo ya hao ka mokgwa o bontshang boitshwaro.

Hopola hore moo Lentswe lena, KATLEHO (success) le hlhang pele ho la MOSEBETSI (work) ke feela bukeng ya mantswe (dikeshenareng), mme ho etsa moral/o/tlhophiso ya ditjhelete ho hloka nako le ho sebetsa. Ha ho motho ya kileng a re temo ke mosebetsi o bonolo – lomahanya meno, sebetsa ka matla ka hohle ka moo o ka kgonang ka teng, ruri moputso o tla ba teng!

**Marius Greyling, mophehisi ho tsa Pula/Imvula.
Ho tseba haholwanyane romella e-meile
ho mariusg@mccacc.co.za.**